

ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

1
2023

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
1.	<i>XAMRAQULOV Zafarjon Yigitaliyevich</i>	Talabalar huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirishda jinoyat huquqining o'рни	8
2.	<i>КУЛИЕВ Ёркин Каримович</i>	Психологические аспекты антикоррупционной направленности личности	13
3.	<i>НОРҚУЛОВ Ҳусниддин Дўсбекович</i>	Миллий анъаналар трансформацияси шароитида оилада ўсмирлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омиллар	19
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
4.	<i>ARSLANOVA Umidaxon Komiljon qizi</i>	Pedagog-tarbiyachi faoliyatida kreativlik tushunchasi va uni rivojlantirish yo'llari	25
5.	<i>AZIZOVA Ozoda Murodqud qizi</i>	Ta'limda art terapiya imkoniyatlaridan foydalanish o'рни	29
6.	<i>BAFAYEV Muxiddin Muxammadovich</i>	Tolerantlikni shaxsda namoyon bo'lishining psixologik omillari	33
7.	<i>DAVRANOVA Gulbahor Numondjonovna</i>	Zamonaviy ta'limda raqamlashtirish jarayoni va uning pedagogik imkoniyatlari	38
8.	<i>MAXMUDOVA Zulfiya Mexmonovna</i>	Socio-psychological factors of the employee's professional competence	47
9.	<i>QARSHIYEV Jamshid</i>	Sun'iy intellekt tizimlari ta'lim subyektlarining kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish vositasi sifatida	54
10.	<i>RAXMATOVA Mehriniso Muhsinovna, SAIDOVA O'g'ilxon Bekmurodovna</i>	O'rta maktablarda akademik halollikni shakllantirish muammolarining xorij tajribasidagi tahlili	59
11.	<i>SAFOYEV Husen Aminovich</i>	Talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlarini takomillashtirish	65
12.	<i>SAIDOVA Zilola</i>	Ta'limni integratsiyalash o'qitishning samaradorligini oshirish vositasi	70
13.	<i>SHARAFUTDINOVA Xadichaxon Gulyamutdinovna</i>	Destruktiv shaxsning manipulyativ munosabatlari	75
14.	<i>UBAYDULLAYEV Alisher Nematilloevich</i>	Talabalarning kasbiy kompetentligini raqamli texnologiyalar vositasida rivojlantirish muammolari	79
15.	<i>RASULOV To'lg'in Khusenovich, UMAROVA Umida Umarovna, SALEEM Tabassum</i>	Didactic approach and innovative methods in distance learning	84
16.	<i>ZIKIRYAYEVA Manzura Mavlonovna</i>	Pedagogika fanidan amaliy darslarda bo'lajak shifokorlarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlanish bosqichlari	89
17.	<i>MAMARADJABOVA Bog'zoda Abdilxakimovna</i>	Psixologiya fanida shaxs o'z-o'zini anglash muammosining nazariy talqini	94
18.	<i>БОЙМИРЗАЕВА Дильбар Дмитриевна</i>	Проблема фрустрации в современной психологической науке	100
19.	<i>ДЖУМАЕВА Наргиз Иркиновна</i>	Учебная игра как средство активизации познавательной деятельности студентов в вузе	106
20.	<i>ДЖУРАЕВ Акбар Салимович</i>	Ҳозирги даврда инновацион таълимни ривожлантиришнинг устувор жиҳатлари	111
21.	<i>DILOVA Nargiza Gaybullayevna</i>	Bo'lajak o'qituvchilarni shaxslararo munosabatlarga tauyorlashda pedagogik mulqotning o'рни	118
22.	<i>ЖАЛИЛОВА Сабохат Халиловна</i>	Спортчилар эмоционал ҳолатлари психодиагностикасининг ўзига хос жиҳатлари	122
23.	<i>ЖУРАЕВ Жамшед Рахматиллоевич</i>	Маргинализация социальных групп: культурная трансформация	126

bilimlari haqiqatdan tubdan farq qiladi. Unda ekspert tizimining foydalanuvchisi o'zining kasbiy faoliyatida duch kelishi mumkin bo'lgan holatlarga moslashish, o'zgartirish, o'zgartirish qoidalari to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud.

Faraz qilaylik, o'qituvchi talabalarning etishmasligi muammosiga duch keldi. Bunday vaziyatda u nima qilishi kerak? Ko'plab pedagogik darsliklar va pedagogik ensiklopediyani o'qish o'qituvchiga bunday vaziyatda yordam berishi dargumon. U erda juda ko'p faktlar mavjud (yoki pedagogikada faktlar deb ataladi), ammo ushbu nashrlarda o'qituvchining ishi shartlariga nisbatan ma'lum bir o'quv tizimini ishlab chiqish qoidalari mavjud emas. Shunday qilib, ekspert tizimini yaratish uchun kompyuter xotirasiga predmet sohasidagi faktlar haqidagi ma'lumot tizimini kiritish etarli emas (ma'lumotlar bazasini yaratish), shuningdek, kompyuterni uni aniq muammoli vaziyatda ishlatishga o'rgatish kerak.

Buning uchun kompyuter xotirasida turli xil professional faoliyat sharoitlarida faktlarni qo'llash qoidalari bo'lishi kerak. Ekspert tizimida kompyuter xotirasini tarkibiy tashkil etish g'oyasi shu tarzda paydo bo'ldi. Ikkita xotira bloki ajratildi – deklarativ deb nomlangan faktlarni o'z ichiga olgan xotira va protsessual deb nomlangan faktlarni qo'llash qoidalari uchun xotira. Shunga ko'ra, ulardagi ma'lumotlar ushbu ikki turdagi xotira deb nomlana boshladilar. Deklarativ xotirada deklarativ ma'lumotlar, protsessual xotirada protsessual ma'lumotlar mavjud. Ushbu ikkala turdagi ma'lumotlar har qanday muammoni hal qilish uchun zarur (kompyuter yoki odam). Qoidalar faqat allaqachon mavjud bo'lgan faktlarga nisbatan qo'llanilishi mumkin, ammo foydalanuvchi ularni qanday qo'llashni bilmasa, faktlar foydasiz.

Mutaxassis tizimlarida haqiqatni qo'llash uchun ko'pincha ishlab chiqarish usuli deb nomlanadi. Bu shaklning ishlab chiqarish qoidalarga asoslanadi: "Agar "A" bo'lsa, u holda "B", bu erda "A" va "B" deklarativ xotirada mavjud bo'lgan faktlardir. Ishlab chiqarish usuli ekspert tizimida qanday ishlashini tasavvur qilish uchun o'qituvchining o'quvchilar faoliyatini yaxshilashga harakat qilgan misoliga qaytaylik. Ma'lumotlar bazasida quyidagi hukm (fakt) mavjud deylik: "O'qish samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi ta'lim texnologiyalaridan birini qo'llashi kerak". So'ngra foydalanuvchining "akademik ko'rsatkichlarni yaxshilash" haqidagi talabiga javoban ekspertlar tizimi ta'lim texnologiyalaridan birini tanlashni taklif qiladi, ya'ni ishlab chiqarish qoidasi ishlaydi: "Agar o'qish ko'rsatkichlari oshgan bo'lsa, u holda tanlov ta'lim texnologiyasi "mavzusida. Bundan tashqari, foydalanuvchi va ekspert tizim o'rtasidagi dialog butunlay ishlab chiqarish usuli mantig'ida amalga oshiriladi. Agar foydalanuvchi ta'lim texnologiyasini tanlagan bo'lsa, unda tizim o'zining qisqacha tavsifini, o'quv jarayonining tuzilishini va o'qituvchining uni loyihalashdagi harakatlarining ketma-ketligini taklif qilishi mumkin. Masalan, kognitiv texnologiyalar uchun foydalanuvchi o'quv jarayoni tuzilishining tavsifini tanlaganda ekranda uchta blokdan iborat modulning tuzilishi namoyish etiladi: kognitiv monitoring, deklarativ ma'lumotlarni o'rganish darslari va protsedurani o'rganishda darslar ma'lumot. Agar u holda deklarativ ma'lumotlar darsining dizayni tanlansa, ekspert tizimi foydalanuvchini dars bosqichini tanlashga undaydi. Agar kirish diagnostikasi tanlangan bo'lsa, foydalanuvchidan diagnostika ob'ektini tanlash talab qilinadi. Agar semantik ramkalar tanlansa, tizim tanlov uchun vazifalar turlarini taklif qiladi.

Xulosa. Ta'limda asosiy ko'rsatkich sifatida sun'iy intellekt yordamida ta'limning turli xil bilimlari bilan birgalikda erishiladigan muammolarning maqsad moslashuvchanligi va moslashtirilgan o'quv muhitini yaratishga imkon beradigan dasturlarni ishlab chiqish, bunda rivojlanishning eng yaxshi usulini izlash kerak bo'ladi. Bundan tashqari intellektual so'zlashuv dasturlari agentlari ham mavjud bo'lib, ular birinchi holda aqlli suhbat dasturiy ta'minot agentlari (chatbot) virtual o'quv muhitida o'qituvchi, talaba yoki o'qituvchi sifatida ishlaydigan vositadir, bunda repetitorning sinxronlashishi va hamrohligi zarur, uning vazifasi tinglovchilarning savollari va savollariga javob berish bo'lishi kerak. Ushbu turdagi dasturiy ta'minotni ishlab chiqish virtual ta'limning beqiyosligi haqidagi ta'lim ehtiyojlarini tezda hal qilishga aylandi, ushbu vosita juda tez rivojlanmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. G'ulomov S.S. va boshqalar "Axborot tizimlari va texnologiyalari". Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik. – T.: «Sharq», 2000 y. 336–368 b.
2. Raxmiyov N.O. Intellektual o'qitish tizimlarida bilimlarni ifodalash modellari // TATU xabarlar. – Toshkent. №4. 2010. 64–68 b.
3. Kadirov M.M. "Axborot texnologiyalari" fanidan o'quv qo'llanma. 1–qism. – T.: «Sano–standart» nashriyoti, – 2018. 192–237 b.
4. Брусиловский П.Л. Интеллектуальные обучающие системы // Информатика. Наука–технический сборник. Киев, 1990. № 2.
5. Бессмертный И.А. «Искусственный интеллект» Учебное пособие. Санкт–Петербург 2010. 27–32 с.
6. Moursund D. Brief Introduction to Educational Implications of Artificial Intelligence. <http://darkwing.uoregon.edu/~moursund/dave/index.htm>. 24.04.2006, 45–b.

SAIDOVA O'g'ilxon Bekmurodovna

Buxoro davlat universiteti magistranti
email: u.b.saidova@buxdu.uz

RAXMATOVA Mehriniso Muhsinovna

Buxoro davlat universiteti tilshunoslik kafedrasida
dotsenti
email: m.m.raxmatova@buxdu.uz

O'RTA MAKTABLARDA AKADEMIK HALOLLIKNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARINING XORIJ TAJRIBASIDAGI TAHLILI

Ilm-fan jadal sur'atlarda rivojlanayotgan bugungi davrda umumta'lim maktab o'quvchilari orasida intellektual bilimning tanazzuliga sabab bo'ladigan ko'chirmachilik hamda akademik halollik me'yorlarining buzilishi dunyo hamjamiyati uchun yechimini kutayotgan muammolardan biriga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida akademik halollikka erishish bo'yicha xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar va bu borada O'zbekiston olimlari tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ko'chirmachilik, akademik halollik, akademik etika, akademik yaxlitlik, akademik insofsizlik, rostgo'ylik, ijtimoiy mas'uliyat, hurmat, adolat, ishonchlilik.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПРОБЛЕМ ФОРМИРОВАНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ЧЕСТНОСТИ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

В современную эпоху, когда наука развивается стремительными темпами, плагиат, вызывающий упадок интеллектуальных знаний учащихся общеобразовательных школ, и нарушение норм академической честности, становится одной из проблем, ожидающих решения в мировом сообществе. В данной статье анализируются международные исследования по достижению академической честности в общеобразовательных школах и работа, проведенная в этом направлении узбекскими учёными.

Ключевые слова: плагиат, академическая честность, академическая этика, академическая честность, академическая нечестность, правдивость, социальная ответственность, уважение, справедливость, надёжность.

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF FORMING ACADEMIC HONESTY IN SECONDARY SCHOOLS IN THE FOREIGN EXPERIENCE

In today's era, when science is developing at a rapid pace, plagiarism, which causes the decline of intellectual knowledge among students of general education schools, and the violation of academic honesty standards, is becoming one of the problems waiting for a solution for the world community. This article analyzes international research on achieving academic honesty in secondary schools and the work carried out by Uzbek scientists in this regard.

Key words: plagiarism, academic honesty, academic ethics, academic integrity, academic dishonesty, truthfulness, social responsibility, respect, justice, reliability.

Kirish. Shaxs va jamiyat taraqqiyotida ta'lim-tarbiya muhiti ustuvor ahamiyatga ega ekani barchamizga ma'lum. Ta'lim taraqqiyotiga o'z ta'sirini o'tkazadigan muhim vositalardan biri o'quvchi va talabalarni akademik halollik madaniyati bilan tanishtirish hamda ularni ushbu jarayonga jalb qilishdan iboratdir. Afsuski, bu borada dunyoning boshqa davlatlari qatori O'zbekiston ta'lim tizimida ham yetarlicha kamchiliklar mavjud bo'lib, ta'limda insofsizlik muammosi uzoq yillardan buyon soha rivojiga to'siq bo'lib kelmoqda.

So'ngi yillarda talaba va o'quvchi yoshlar orasida akademik firibgarlikning ommaviy tus olishining yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga ta'siri ko'pchilik, ayniqsa ilm-fan dunyosi vakillari uchun yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda.

Ushbu muammoni hal qilishning oqilona usullaridan biri butun dunyo olimlari tomonidan ta'lim tizimida akademik halollikka erishish borasida olib borilgan tadqiqotlar hamda tajribalarni o'rganish va tahlil qilish, shuningdek bu borada olib borilgan amaliy islohotlarni O'zbekiston sharoiti va milliy mentalitetiga moslashtirish orqali yechim topishdir.

Adabiyotlar tahlili. Akademik halollik atamasi 18-asrda Amerikalik olim, Rutgers universiteti professori Donald Mc. Cabe tomonidan fanga olib kiritilgan. 1992-yil Don Mc.Mabe “Akademik halollik markazi” (ICAI)ga asos solish orqali butun dunyo bo’ylab ta’lim tizimida akademik noinsoflik, ko’chirmachilik, akademik yolg’on kabi illatlarga qarshi kurashni boshlab berdi. Bugungi kunda dunyoning turli davlatlaridan olimlar, talabalar va turli tashkilotlar ICAI a’zolari sifatida faoliyat yuritmoqdalar.

Shu bilan birga xalqaro miqyosda Treysi Bretag (Avstraliya), Ket Ellis (Avstraliya), Sara Eleyne Eaton (Kanada), Tomas Lankaster (Buyuk Britaniya), Tomash Foltnek (Chexiya) va Trisiya Bertram Gallant (AQSh) kabi olimlar AQSH va Avstraliya ta’lim tizimida namunali akademik halollik siyosatining asosiy elementlarini topish va ushbu tushunchani samarali tarzda jamiyatga tushuntirish bo’yicha bir qancha tadqiqot ishlarini olib borgan.

Akademik halollikning ta’lim tizimida ahamiyati borasida akademik halollikning Yevropa tarmog’i (ENAI) da Shvetsiya, Germaniya va Buyuk Britaniya kabi davlatlarning bir qator olimlari samarali tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Ushbu mavzudagi tadqiqotlar orasida Amerikalik psixolog, yoshlar rivojlanishi bo’yicha ekspert Merilyn Price Mitchel o’zining “Boundary Dynamics: Implications for building parent-school partnership” maqolasida o’rta maktablarda akademik halollik muammolariga to’xtalib, ushbu muammolarni bartaraf qilish masalalarini yoritib o’tgan.

O’zbekistonda esa akademik halollik tushunchasi hali to’laqonli tahlil qilinmagan bo’lib, bu boradagi dastlabki tadqiqotlar Buxoro Davlat Universiteti ingliz tilshunosligi kafedrasida dotsenti Raxmatova Mehriniso Muhsinovna boshchiligidagi olib borilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada qiyosiy-chog’ishtirma, madaniyatlararo chog’ishtirma tasniflash usullaridan foydalangan holda, akademik halollik borasida “Google scholar” va “Scopus” havolalari orqali taqdim qilingan dunyo mamlakatlari olimlari va xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tajribalar tahlil qilinib, ushbu mavzuda O’zbekistonda amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlar borasida so’z boradi. Ta’lim tizimida, ayniqsa o’rta maktablarda akademik halollik muammolari yoritib beriladi.

Tahlillar va natijalar. Akademik halollik bu ta’limda yetakchi tamoyil bo’lib, intellektual shaxs sifatida jamiyatimizda yashovchi insonlarning ishonchini qozonish uchun mas’uliyatli tarzda harakat qilish tanlovidir. Akademik halollik madaniyatini va unga nisbatan ijobiy munosabatlarni shakllantirish, umumta’lim maktablarida akademik halollikka yo’naltirilgan boshqaruv tizimi va akademik amaliyotni birlashtirgan maktab strategiyasini talab qiladi.

Bu borada akademik halollikning Yevropa tarmog’i (ENAI) tomonidan olib borilayotgan ishlarni alohida e’tirof etish lozim. Ushbu tizim butun Yevropa bo’ylab ta’lim institutlarini akademik halollik borasida hamkorlikda ish olib borishga chorlaydigan platformadir. Yevropa olimlari izlanishlari natijasi shuni ko’rsatdiki, o’rta maktablarda akademik ko’chirmachilikning oldini olish uchun avvalo o’quvchiga ko’chirmachilik atamasining mohiyatini to’liq tushuntirish, dars jarayoni va o’quvchilarning mustaqil bajarishi uchun tanlangan vazifalar ularning yosh va aql imkoniyatidan kelib chiqib tanlanishi juda muhimdir. Qolaversa olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy manba’lardan oqilona, mualliflik huquqini hurmat qilgan holda foydalanishni yosh avlod ongiga singdirish lozim. ENAI tadqiqotiga ko’ra yuqoridagi vazifalarni ado etish orqali akademik halollik muhitini yaratishga erishishda o’qituvchining roli muhim ahamiyatlidir.

Shvetsiya maktablarida esa, o’quvchilarga individual e’tibor qaratishning taraqqiyot strategiyasi o’quvchilarning o’z-o’zini tartibga solishni o’rganishiga sabab bo’ldi. Buning uchun maktab o’quvchilari o’zlari uchun muhim bilimning rivojlanish strategiyalarini o’zlashtirishlari o’rinli deb hisoblanadi. Maktab o’quvchilarida mas’uliyat hissini rivojlantirish uchun ular ko’zlagan maqsadlariga erishishlariga imkon yaratish zarur. Bu borada maktab o’quvchilarining samarali natijalarni qo’lga kiritishlari uchun individual yo’naltirilgan maktab ta’lim tizimi keng yordam berishi mumkin. Shved ta’lim tizimida yo’lga qo’yilgan “o’z (mustaqil) ishi” usuli orqali, o’quvchi o’z vaqtini rejalashtirish va o’z-o’zini tartibga solish imkoniga ega bo’ladi.

O’rta maktab o’quvchilari o’rtasida akademik noinsoflikka sabab bo’luvchi bir necha omillar mavjud:

Birinchi omil. O’qituvchi ko’pincha o’quvchining berilgan topshiriqni bajarishini muhim deb hisoblaydi yoki o’quvchi qoniqarli baho olish uchun harakat qiladi. Natijada o’quvchilar bilimlarni yetarlicha chuqurlashtira olmaydi va bundan xulosa qilishimiz mumkinki, o’quvchilarning bilimni rivojlantirish vazifalarini bajarishga bog’liq emas. Maqsadli ta’limni rivojlantirmaslik esa o’z-o’zidan o’quvchida qiziqishning so’nishiga sabab bo’ladi va uni ko’chirmachilikka yetaklaydi. Bu esa akademik insofsizlik yuzaga kelishiga sabab bo’ladi.

Ikkinchi omil. Ko'plab maktab o'quvchilari tengdoshlariga sodiqligini namoyish qilish uchun ularga uy ishlarini bajarishda yordam berishadi. Ayniqsa hozirgi axborot texnologiyalari asrida bu hol juda ommalashmoqda. O'quvchilar internet orqali tengdoshlari nomidan o'qituvchiga sezdirilmagan holda sinfdoshlarining topshiriqlarini bajarishlari, grammatik xatolarni tuzatishlari yoki o'zlari bajargan ishlarni suratga olib tengdoshlariga yuborishlari akademik halollik chegaralarining buzilishiga sabab bo'ladigan tarbiyaviy hamda ma'naviy tahlikali xatti-harakatlarni amalga oshirmoqdalar.

Yana bir misol tariqasida BMTning ko'p tillilikka asoslangan, ko'makka muhtoj o'quvchilarga ilm olish muhitini yaratib bergan Exupery International maktabining akademik halollikka erishish borasida duch kelgan muammolari va ularning yechimlari borasida to'xtalib o'tsak. Ushbu maktabning maqsadi hozirgi texnika taraqqiyoti davrining gullab-yashnashiga o'z hissasini qo'shadigan, mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalashdir. Shunday ekan, bu borada haqiqiylik va ishonchlik birlamchi omillardir. O'quvchi va xodimlar maktab va undan tashqarida halollik tamoyillariga amal qilsagina, ular kelajakda boshqalarning mehnatini qadrlaydigan, o'z uslubiga ega, yetuk kadrlar bo'lib yetishadilar. Maktabda o'quvchilarning baholari haqiqiy bo'lishi uchun aniq me'zonlar ishlab chiqilgan. Unga ko'ra akademik halollikni ta'minlash uchun barcha xodim va o'quvchilar boshqalarning ijodkorlik va intellektual mulkini tan olishi va ulardan foydalanishda standart iqtiboslar taqdim etishi, xayoliy materiallarni haqiqat sifatida havola etmasligi, sinfdagilarni hurmat qilishi, o'zlariga tegishli bo'lmagan har qanday baholash materiallari va tafsilotlaridan nusxa ko'chirmasligi, boshqalar o'z ishlarini nusxalashlariga ruxsat bermasliklari, mustaqil ishlash jarayonida boshqalarning ishini o'zining sifatida taqdim etmasliklari, imtihonlarda axloq qoidalariga rioya qilishi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek nizomga ko'ra o'qituvchilar o'quvchilarga o'z vazifasini to'g'ri bajarishga o'rgatishlari, barcha imtihonlarni kuzatuv kengashi nazorati ostida o'tkazish, hujjat va baholarni xavfsiz saqlashlari nazarda tutilgan.

Shuningdek, maktab ichki tartib-qoidalariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z ishiga akademik halollik nuqtai nazaridan yondashish qobiliyati va maqsadlari o'quvchi tomonidan yoki o'qituvchi bilan birgalikda belgilanadi. Akademik halollikka yetaklovchi ko'nikma va munosabatlar o'qituvchi va o'quvchi hamkorligida amalga oshirilsagina samarali bo'ladi. Masalan, o'quvchi qasddan noto'g'ri ishlarni davom ettirsa, o'quvchi, ota-ona va o'qituvchi o'rtasida yig'ilish o'tkazilib, muhokama qilinadi. Agar ushbu amaliyot yana davomli bo'lsa boshlang'ich sinf rahbari tomonidan o'quvchi intizomga chaqiriladi.

O'rta maktab o'quvchilari o'rtasida akademik halollikning buzilish alomatlari sezilsa, birinchi marta ishni qayta ko'rib chiqish imkoni beriladi. Takroriy yoki qasddan akademik insofsizlik harakati sodir etilgan taqdirda tegishli baholash “0” daraja bilan belgilanadi va ushbu holatda maktab rahbariyati mazkur o'quvchi bilan jiddiy tushuntirish ishlarini olib boradi.

Ushbu sohada bir qancha Amerikalik olimlar ham samarali tadqiqotlar olib bormoqda va ular orasida aynan o'rta maktablarda akademik halollik borasida bir qator ilmiy asarlar va maqolalar muallifi psixolog, notiq, yoshlar rivojlanishi bo'yicha ekspert Merilyn Price Mitchel tomonidan olib borilgan tadqiqotlar dolzarbligi bilan ajralib turadi.

Sir emaski, bolalar halollik, hurmat, rostgo'ylik, ijtimoiy mas'uliyat va o'zlari to'g'ri deb bilgan narsalarni himoya qilish jasorati kabi fazilatlar bilan tug'ilmaydilar. Bu bola hayotining barcha jabhalari ta'siridan kelib chiqadi. O'quvchilar esa o'zlarining maktab muhitida bu qadriyat va xatti-harakatlarni tengdoshlaridan yoki kattalar namunasida, xususan akademik halollik tamoyillarini tushunish orqali egallaydilar. O'quvchilar sinfda akademik halollikni o'rgansa, bu shunga o'xshash tamoyillarni hayotning boshqa jabhalarida qo'llashga yordam beradi.

Bugungi kunda ko'pchilik o'qituvchilar o'zlari o'qitayotgan o'quvchilar ertangi kunning yetakchilari bo'lishiga ishonishadi. Akademik o'quv dasturlari esa o'zgaruvchan bilim jamiyatining ortib borayotgan talablariga javob berish uchun doimiy yangilanishni taqozo etadi. Shunga qaramay biz axloqiy liderlarni shakllantiradigan odatlarga ularning bolalik va o'smirlik davrida yetarlicha e'tibor bermaymiz.

Merilyn Price Mitchel olib borgan tadqiqotlarga ko'ra, amerikalik o'qituvchilarning 40%i o'z darslarida aldash holatlariga befarq bo'lgan va bu albatta o'qituvchining e'tiborsizligi yoki ota-onalar bilan ortiqcha muammo chiqarishni xoxlamasligidan dalolat beradi.

Amerikalik tadqiqotchilar fikriga ko'ra, yolg'onchilik boshlang'ich sinflarda o'quvchilar sinfdoshlariga qarshi raqobatdosh o'yinlarda g'alaba qozonish uchun qoidalarni buzishdan boshlanadi. Yosh bolalar aldashni noto'g'ri, ammo ba'zan qabul qilinishi mumkin deb hisoblashadi.

O'rta maktab o'quvchilarining ko'p hollarda baho olish uchun intilishlari ularni akademik insofsizlikka chaqiradi. Amerika tajribasiga asosan, maktablarda akademik halollikka erishishda oila-maktab-jamiyat hamkorligi muhim ahamiyatlidir.

Amerikalik olimlar o'quvchilar orasida halollik madaniyatini rivojlantirishning 5 usulini taklif qilishadi.

1. Sinf madaniyatiga halollikni singdirish:

Bunda o'quvchilar muvaffaqiyatini baholardan tashqari mukofotlaydigan madaniyatni yaratish lozim. Agar o'quvchi jasorati, mehnatsevarligi, qat'iyati, sinfdoshlariga hurmati uchun ham mukofotlansa, ular o'rganish jarayonining birlamchi ekanini anglab yetishadi. Bunday madaniyat esa halollikni rivojlantiradi. Masalan, maktabda boshlang'ich sinflar kesimida o'quvchilarning bilim va axloqini umumlashtiruvchi darslar jarayonida faollik, boshqalarning fikrini tinglay olish, darsda va darsdan tashqari vazifalarni bajarishda o'ziga talabchanlik, darsga o'z vaqtida kelish, uy vazifalariga yondashuvdagi o'ziga xoslik kabi akademik halollikka dastlabki zamin bo'ladigan fazilatlarini qo'llab-quvvatlash hamda baholab borish bu borada juda samarali natija berishi mumkin.

2. Axloqiy lug'atni rivojlantirish:

Akademik halollik xalqaro markazi (ICAI) ma'lumotiga ko'ra, akademik halollikning 5 asosiy qadriyatlari: mas'uliyat, hurmat, adolat, ishonchlik va halollikni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotchilar ushbu 5 qadriyatni maktab milliy o'quv dasturiga kiritishni va o'quvchilarga garchi ular insofsizlik va hurmatsizlik hukm surayotgan jamiyatda yashayotgan bo'lsalarda, odamlar o'z e'tiqodlari va qadriyatlarini himoya qilib, o'zlari yoki butun insoniyat uchun qanday o'zgarishlar qilganiga misollar topishga harakat qilishlari kerak.

3. Sizga nisbatan ishlatilgan yolg'onga haqiqat bilan javob qaytarish:

O'qituvchi sifatida bilim egallash o'zlari uchun birlamchi omil ekanini anglab yetgan o'quvchilarga uni o'zlashtirish uchun o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishlari haqida uqdirish, o'quvchilar fikrini hurmat qilgan holda, sinfda hech qachon noinsoflikka o'rin yo'qligini tushuntirish.

4. O'quvchini o'zingizga jalb qilish uchun hikmatli so'zlardan foydalanish:

Dars jarayoni yoki suhbatni imkon qadar mashhur iqtiboslar bilan boshlang. Zero bu o'quvchilarda halollik, axloq va ijobiy odatlar rivojiga yordam beradi.

5. O'quvchilarning o'zlariga ishonishlariga yordam berish:

Bizning fikrimizcha ushbu yo'l bilan yoshlarda o'z vaqti va iqtidorini boshqalardan qizg'anmaslik, ishtiyoq, fidoiylilik, to'siqlarni yengib o'ta olishga ishonchni shakllantirish lozim. Yosh avlod o'ziga ishonchni o'rgansagina insofsizlik va hurmatsizlikning ma'nosi qolmaydi. Halollik bilan yashash hayot tarziga aylanadi.

O'zbek xalqi mentalitetida esa, halollik va to'g'riso'zlik azaldan insonni komillikka yetaklovchi oliy xislatlar sanalgan. Islom shariatida ham halollik inson umrining xotirjam, osoyishta va farovon o'tishi garovidir deyiladi. Ammo bugungi kunda global integratsiyalashuv va texnika taraqqiyoti kabi omillar yosh avlodni, xususan maktab va universitet talabalarini turli bahonalar niqobida halollikdan yuz burishga undamoqda.

Shu bois O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, 2020-yil Oliy Majlisga murojaatnomasida “halollik vaktsina”si bilan emlash orqali jamiyatimizda halol turmush tarzini barqaror shakllantirish masalasini ko'tarib, ushbu muammoni ziyolilar oldiga vazifa qilib qo'ydi va shu asnosida jamiyatning barcha jabhalarida xususan, ta'lim-tarbiya borasida halollik tamoyiliga tayanib ish ko'rish masalasi ustuvor vazifa qilib belgilandi. Buning uchun avvalo insonlar “halol” va “harom” tushunchalarining mohiyatini chuqur anglab yetishi lozim. Bolalarga halolni bilish va unga amal qilishni erta bolalik davridanoq o'rgatish kerak bo'ladi.

Akademik halollik borasida o'zbek olimlari orasida f.f.f.d Raxmatova Mehriniso Muhsinovna tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ta'lim tizimida akademik halollik masalasining dolzarbligi, hamda maktab va universitet ta'lim jarayonlarida akademik yaxlitlikning buzilishiga sabab bo'ladigan qator yechimini kutayotgan muammolarni o'zida aks ettirgan. Olima fikricha, halollik faqatgina axloqiy atama bo'lib qolmay, balki ta'limda kompleks yondashish kerakligi ta'kidlanadi. [19] Ya'ni talabalar va o'quvchilar faqatgina jazolanmay yoki ulardan ayb qidirmagan holda ta'lim tizimining o'rgatish yo'lidan borish kerak degan konsepsiyani ilgari suradi.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytib o'tish joizki, akademik halollik borasida olib borilgan xalqaro miqyosdagi ilmiy tajribalar shuni asoslaydiki, bugungi shiddatli taraqqiyot davrida ilmiy halollik ko'zgusida aks ettirish dunyo hamjamiyati hamda milliy ta'lim tizimimiz oldida turgan ustuvor vazifa bo'lib, bu boradagi muammolarga nafaqat o'quvchi yoki talaba, balki ta'lim muassasasi va oila ko'magida yechim topish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Brimble, M., Stevenson-Clarke, P (2005). Perceptions of the prevalence and seriousness of academic dishonesty in Australian universities. *Aust. Educ. Res.* **32**, pp.19–44. <https://doi.org/10.1007/BF03216825>

2. Donald McCabe (Obituary). (2016). Star-Ledger. Retrieved from <http://obits.nj.com/obituaries/starledger/obituary.aspx?pid=181490279>
3. McCabe, D.L., & Treviño, L.K. (1993). Academic Dishonesty: Honor Codes and Other Contextual Influences. *The Journal of Higher Education*, 64, pp.522-538.
4. Bretag, Tracey (2016). *Handbook of Academic Integrity*. Singapore: Springer. ISBN 978-981-287-097-1.
5. Bretag, Tracey; Harper, Rowena; Burton, Michael; Ellis, Cath; Newton, Philip; Rozenberg, Pearl; Saddiqui, Sonia; Haeringen, Karen van (2019-11-02). "Contract cheating: a survey of Australian university students". *Studies in Higher Education*. 44 (11): 1837–1856. doi:10.1080/03075079.2018.1462788. ISSN 0307-5079
6. Bretag, Tracey; Mahmud, Saadia; Wallace, Margaret; Walker, Ruth; James, Colin; Green, Margaret; East, Julianne; McGowan, Ursula; Patridge, Lee (2011-12-12). "Core elements of exemplary academic integrity policy in Australian higher education". *International Journal for Educational Integrity*. 7 (2). doi:10.21913/IJEI.v7i2.759. ISSN 1833-2595.
7. Ellis, Cath; van Haeringen, Karen; Harper, Rowena; Bretag, Tracey; Zucker, Ian; McBride, Scott; Rozenberg, Pearl; Newton, Phil; Saddiqui, Sonia (2020-04-15). "Does authentic assessment assure academic integrity? Evidence from contract cheating data". *Higher Education Research & Development*. 39 (3): pp.454–469. doi:10.1080/07294360.2019.1680956. ISSN 0729-4360.
8. Eaton, Sarah Elaine (2017). "Comparative Analysis of Institutional Policy Definitions of Plagiarism: A Pan-Canadian University Study". *Interchange*. 48 (3): pp.271–281. doi:10.1007/s10780-017-9300-7. ISSN 0826-4805.
9. Eaton, S. E. (2018). Contract cheating: A Canadian perspective. Retrieved from <http://blogs.biomedcentral.com/bmcblog/2018/07/24/contract-cheating-a-canadian-perspective/>
10. Lancaster, Thomas (2019). "The emergence of academic ghost writers from India in the international contract cheating industry". *International Journal of Indian Culture and Business Management*. 18 (3): pp.349. doi:10.1504/IJICBM.2019.099281. ISSN 1753-0806
11. Foltýnek, Tomáš; Králíková, Veronika (2018). "Analysis of the contract cheating market in Czechia". *International Journal for Educational Integrity*. 14 (1): pp.1–15. doi:10.1007/s40979-018-0027-8. ISSN 1833-2595
12. Foltýnek, Tomáš; Glendinning, Irene (2015). "Impact of Policies for Plagiarism in Higher Education Across Europe: Results of the Project". *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. 63 (1): pp. 207–216. doi:10.11118/actaun201563010207. ISSN 1211-8516
13. Tricia Gallant, "Revisiting the Past: The Historical Context of Academic Integrity", *Academic Integrity in the Twenty-First Century*, pp. 13–31
14. Tricia Gallant, "Twenty-First Century Forces Shaping Academic Integrity", *Academic Integrity in the Twenty-First Century*, pp. 65–78
15. Tauginienė, L., Gaižauskaitė, I., Razi, S. et al. (2019). Enhancing the Taxonomies Relating to Academic Integrity and Misconduct. *J Acad Ethics* 17, pp.345–361. <https://doi.org/10.1007/s10805-019-09342-4>
16. Khan, Z.R., Dyer, J., Bjelobaba, S. et al. (2021). Initiating count down - gamification of academic integrity. *Int J Educ Integr* 17, 6. <https://doi.org/10.1007/s40979-020-00068-0>
17. Tauginienė, Loreta & Ojstersek, Milan & Foltýnek, Tomáš & Marino, Franca & Cosentino, Marco & Gaizauskaite, Inga & Glendinning, Irene & Sivasubramaniam, Shivadas & Razi, Salim & Ribeiro, Laura & Odineca, Tatjana & Trevisiol, Oliver. (2019). Developing guidelines for academic integrity.
18. Price-Mitchell, M. (2009). Boundary Dynamics: Implications for Building Parent-School Partnerships. *School Community Journal*, 19, pp. 9-26.
19. Musinova, R. M. (2022). *Academic Integrity: Teaching and Learning Challenges. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, pp.30–33. Retrieved from <http://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/35>
20. Rakhmatova Mehriniso Musinova. (2021). Aesthetic value in english, uzbek and tajik national cultures. *Academia Globe: Inderscience Research*, 2(05),380–389. Retrieved from <https://agir.academiascience.org/index.php/agir/article/view/19>
21. International Baccalaureate Organization (2019). *Academic integrity*, pp.3-4.
22. Dlabolová Dita (2017). *Academic Integrity Workshop for Secondary School Teachers. European network for academic integrity. Plagiarism across Europe and Beyond 2017—Conference Proceedings*, 5.
23. Tomáš Foltýnek. (2017) *European network for academic integrity. Plagiarism across Europe and Beyond 2017—Conference Proceedings*, pp.11–11